

Papier en landschap

GERRIE ANDELA
EN IMKE VAN HELLEMOND

Archivering van tuin- en landschapsarchitectuur

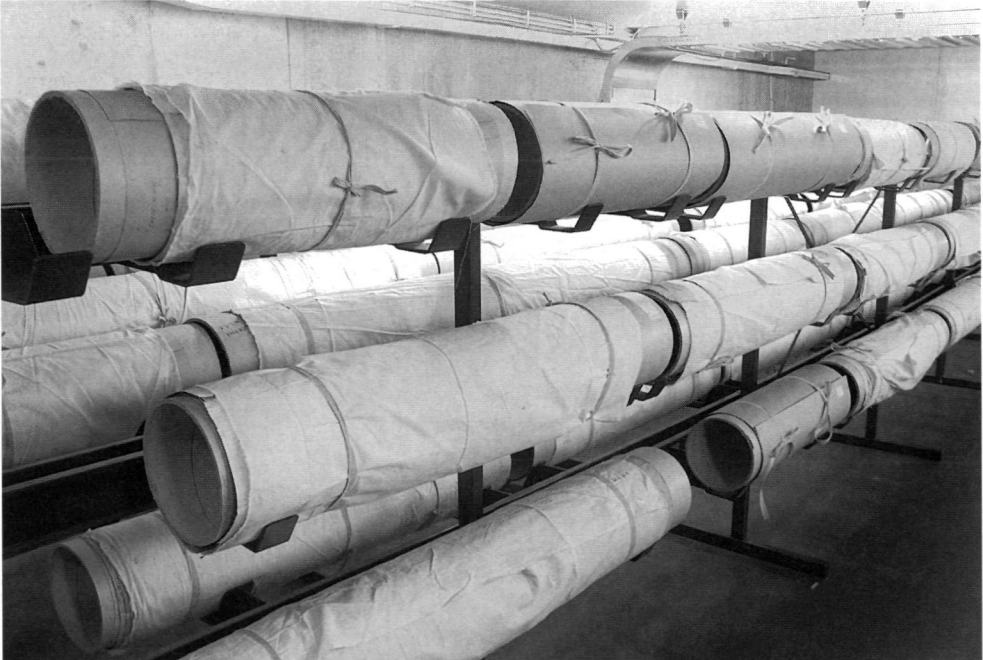
'Rolletjesarchieven', privé-collecties, 'zwervende' archieven, in 'verzekerde bewaring' gestelde archieven, goed over te dragen archieven, niet over te dragen archieven, semi-statische archieven, volgens de nieuwe Archiefwet (1995) opnieuw geselecteerde archieven, digitale archieven. Het is een willekeurige greep uit de archieven die er bestaan op het gebied van de tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland. Voor onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlandse landschap vormen deze archieven een belangrijke bron, vooral in de 20e eeuw. Ze bieden inzicht in de ontwerpen van landschappen op kleine en op grote schaal, in landelijke en in stedelijke context en in de omstandigheden waarin die ontwerpen tot stand zijn gekomen. Een recent onderzoek naar de archivering van dit bronnenmateriaal heeft inzicht verschaft in de huidige toestand ervan¹. In dit artikel wordt de problematiek geschetst die aan het licht is gekomen.

Het accent van het onderzoek naar de archivering van bronnenmateriaal lag bij de ministeries². Provinciale en gemeentelijke (ontwerp)diensten en particuliere instellingen werden steekproefsgewijs onderzocht. Het vraagstuk werd benaderd vanuit degenen die de documenten produceerden en vanuit de archiefbewaarders, de instellingen waar de documenten terecht zouden moeten komen. De twee uiteinden van het archiveringsproces bleken ver uit elkaar te liggen. De algemene interesse voor archive-

ren was onder ontwerpers weliswaar aanwezig, maar slechts een enkeling bleek op de hoogte van de mogelijkheden, bij de overheden zelfs de verplichting, tot archivering. Andersom waren archiefmedewerkers, die van twee 'gespecialiseerde' instellingen buiten beschouwing gelaten, nauwelijks op de hoogte van de specifieke tuin- en landschapsarchitectonische productie³. Bovendien kwam naar voren dat het 'culturele en historische belang', zoals omschreven in de Archiefwet, zeer ruime interpretatie-

mogelijkheden biedt en daarmee in grote mate afhankelijk is van de persoon die de wet- en regelgeving toepast. De omschrijving is te algemeen om de archivering van tuin- en landschapsarchitectonische documenten te kunnen garanderen zoals ontwerpers en onderzoekers dat zouden wensen. Een andere wettelijke eis, die van 'reconstructie van het beleid', wordt niet inhoudelijk geïnterpreteerd, maar slechts juridisch. Ten slotte heeft de Archiefwet alleen betrekking op overheidsinstellingen, waardoor particuliere bureaus en organisaties niet verplicht zijn hun landschapsarchitectonische productie te archiveren.

Het Nationaal Archief: geklimatiseerd depot voor opgerold kaartmateriaal van groot formaat.

'IN VERZEKERDE BEWARING'

Illustratief is de handelwijze bij de ontwerpafdeling van het ministerie van LNV. Vanouds was die ondergebracht bij het Staatsbosbeheer (SBB). Opdrachtgevers waren sinds 1916 het ministerie van Verkeer en Waterstaat voor de beplanting van Rijkswegs en sinds 1942 de Cultuurtechnische Dienst (later Landinrichtingsdienst en daarna Dienst Landelijk Gebied) voor de landschappelijke herinrichting van ruilverkavelingen en andere cultuurtechnische ingrepen in het landschap. Evenals het Staatsbosbeheer was deze dienst ondergebracht bij het ministerie van Landbouw en Visserij. Aanvankelijk bestond er een ontwerpafdeling Landschapsverzorging, maar halverwege de jaren vijftig kwam er een aparte afdeling Verkeerswegen. Van beide afdelingen werden de 'producten' bewaard: de ontwer-

pen en tekeningen op de tekenafdeling en de overige stukken in het archief. Door verschillende reorganisaties vanaf de jaren tachtig werd deze werkwijze doorbroken. De afdeling Verkeerswegen werd ondergebracht bij de toenmalige Landinrichtingsdienst, verdeeld over de staf en zes regionale gewesten. Later vond samenvoeging plaats met de ontwerpafdeling van verschillende (provinciale) Diensten Landelijk Gebied. Een deel van het archief, het zogeheten 'rolletjesarchief' met ontwerptekeningen ging mee, waarbij de inventaris echter zoek raakte. Bij het onderzoek werden de rollen hier en daar nog aangetroffen zoals ze destijds waren neergelegd, in een hoek of een tijdelijke opslagruimte. Bij andere afdelingen

waren ze zoek geraakt. Een deel van het archief belandde bij de afdeling Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR, terwijl een onderzoeker een aanzienlijk, specifiek deel onder het motto 'in verzekerde bewaring' mee naar huis had genomen. Het bleek daar nog steeds te zijn.

Het archief van de ontwerpafdeling Landschapsverzorging, later Landschapsbouw, werd opgesplitst: een deel ging naar het toenmalige IKC (nu Expertisecentrum LNV), een kast met landschapsplannen naar de afdeling Speciale Collecties in Wageningen en een collectie krijttekeningen belandde bij het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) Rotterdam, waarbij een 'bakje' met bijbehorende verwijzingen bij het IKC terecht kwam. Archiefstukken over lopende projecten werden over de ontwerpafdelingen van de provinciale Diensten Landelijk Gebied verdeeld. Daar ging ook, na de ontmanteling in 1997, het archief van de tekenkamer van de centrale organisatie van de

De archiefruimte van de afdeling Speciale Collecties van de universiteitsbibliotheek Wageningen: archief van Wim Boer zoals het is binnengekomen.

Dienst Landelijk Gebied naar toe. Opgebor- gen in stalen verhuiswagens bleken ook deze kaarten, tekeningen, etc. bij verschil- lende afdelingen nog te wachten op verdere afhandeling.

Het algemene archief van het Staatsbos- beheer, dat ook allerlei stukken bevatte over de werkzaamheden van landschapontwer- pers, zoals correspondentie, verslagen van bijeenkomsten, samenwerkingsovereen- komsten, plantoelichtingen en dergelijke, bevond zich tijdens het onderzoek in het archiefdepot van de CAS (Centrale Archief- selectiedienst) te Winschoten, waar het lag te wachten op de herinventarisatie volgens de nieuwe Archiefwet. In de Selectielijst Natuur- en Landschapsbeheer, die men hier- voor gebruikt, ontbraken onderwerpen als landschapsbouw en beplanting van rijksver- keerswegen evenwel in de handelingen. Het is dan ook niet ondenkbaar dat diverse, voor de geschiedenis van de landschaps- architectuur in Nederland waardevolle be- standen alsnog zullen worden vernietigd. Werden ontwerptekeningen en schetsen vroeger in elk geval door de tekenkamer gearhiveerd, na de invoering van de Land- inrichtingswet (1985), waarbij het land- schapsplan als afzonderlijk plandocument verdween, gebeurde dat niet meer struc- tureel. Via post- en archiefzaken kwamen alleen officiële stukken in de archieven te- recht. Daarom zetten verschillende land- schapsarchitecten van de ontwerpafdelin- gen van DLG een eigen archiefsysteem op voor hun tekeningen en bijdragen aan de inrichting van het landschap, al dan niet systematisch, bewaard in laden, opgerold in kokers, of meegenomen naar huis en opge- slagen op zolder of in een schuurtje. Omdat deze 'archivering' niet systematisch gebeur- de, zijn deze verzamelingen willekeurig en maken ze zelden een volledige reconstruc-

tie van een planproces mogelijk. Dit is bij- voorbeeld het geval bij het reconstructiege- bied Midden-Delfland, waarvoor de planvor- ming in het begin van de jaren zeventig van start ging, maar waarvan zo weinig materi- aal bewaard is gebleven dat een weergave van het landschappelijke inrichtingsproces nu al niet meer mogelijk is, althans niet op basis van ontwerp schetsen. Toch verdienen deze verzamelingen aandacht, omdat ze ondanks hun onvolledigheid getuigenissen bevatten van bepaalde denk- en planproces- sen. Vanwege hun niet-officiële status zijn ze evenwel erg kwetsbaar. Algemeen heerst de vrees dat deze bestanden bij overplaatsing van ontwerpers of verhuizing van de afde- ling of dienst worden opgeruimd.

De herarchivering door de CAS van het sta- tisch en semi-statisch archief van de DLG, waarin zich vanwege de ruilverkavelingen ook talrijke documenten over de landschap- pelijke inbreng bevinden, baart ook zorgen, omdat de hierbij toegepaste selectiewijze niet alleen leidt tot een vershraling van de bestanden – ontwerpgerichte activiteiten vallen buiten het spectrum voor zover ze niet behoren tot goedkeuringshandelingen – maar ook tot het uiteenvallen van de geografisch geordende archieven. Dit alles heeft ertoe geleid dat onderzoek naar de landschapsarchitectonische activiteiten van het ministerie van LNV ernstig is bemoeilijkt en in veel gevallen zelfs onmogelijk is gewor- den.

MEER VERWARRING DAN HELDERHEID

De in het voorbeeld genoemde herarchive- ring is het gevolg van de nieuwe Archiefwet (1995). De belangrijkste veranderingen ten opzichte van de oude regelgeving betreffen de overbrengingstermijn van 50 naar 20 jaar en wijziging van de codering van de archie- ven. Die komt er op neer dat de archieven

*Diverse werkmaquettes van ontwerp bureau
Paul van Beek Landschappen.*

niet meer geassocieerd worden naar bestuursgebieden (geografisch), maar naar handelingen, gebaseerd op de werkzaamheden van de overheid op een specifiek beleidsterrein. Veel archieven zijn of worden onderworpen aan de herselectie. Voor onderzoekers betekent het dat, voor zover het gewenste materiaal al geselecteerd is, zij moeten weten tot welke 'goedkeuringshandeling' dit behoort om het te kunnen traceren. Daarnaast is de effectiviteit van het oude en het nieuwe selectie- en archiveringssysteem zeer afhankelijk van de personen die ze toepassen. Naarmate die beter ingevoerd zijn in de materie kan er adequater geselecteerd worden. Waar ontwerper en archiefmedewerker samen de selectie bepalen, zoals bij Rijkswaterstaat Limburg, is het resultaat naar beider oordeel positief. Een andere mogelijkheid is het aantrekken van een inhoudelijk ingevoerde onderzoeker voor de selectie⁴. De samenwerking maakt archivering op zowel juridische als inhoudelijke gronden

mogelijk en voorkomt dat alleen officiële stukken (ten behoeve van de besluitvorming) bewaard worden.

In die samenwerking is het van belang inzicht te krijgen in elkaars denk- en werkwijze. De communicatie tussen de verschillende belanghebbenden bij de archivering wordt gehinderd door cultuurverschillen. Ontwerpers, beleidsmedewerkers, archiefmedewerkers en onderzoekers hebben bijvoorbeeld verschillende opvattingen over de omgang met documenten, originelen, selectiecriteria en de betekenis van een aantal begrippen, zoals: grondig, compleet, archief, cultuurhistorie. Die kunnen zodanig uiteenlopen dat ze meer verwarring dan helderheid scheppen.

Ook de verschillen in archivering tussen wel en niet archiefplichtige instellingen blijken erg groot, evenals in de specifieke aandacht voor de tuin- en landschapsarchitectuur. Er worden verschillende systemen gehanteerd, zelfs binnen dezelfde muren. Oude systemen zijn na overdracht van archieven in verband met verhuizingen, fusies of reorganisaties over het algemeen slecht, gedeeltelijk of niet toegankelijk. Verhuizingen, reorganisaties en personele wijzigingen doen archieven in het algemeen geen goed. Het uitbesteden van werk door de overheden aan (niet archiefplichtige!) zelfstandige (project) bureaus betekent dat veel documenten, met name de ontwerpen, niet automatisch en volgens een bekend systeem gearchiveerd worden.

Soms blijven documenten bewaard omdat ze door individueel ingrijpen aan een archief overgedragen worden. Niet iedereen weet echter de meest geëigende instellingen te vinden. Voor particuliere beheerders van (privé-) archieven is het dikwijls onduidelijk waar ze met hun dozen en koffers met waardevolle stukken naar toe moeten,

laat staan hoe zij het materiaal zo goed mogelijk kunnen bewaren.

Bij institutionele archieven heeft men niet altijd ervaring met de diversiteit in het materiaal. Zo is er weinig gewenning en bekendheid (behalve bij de daarvoor ingerichte instellingen als het NAI of de bibliotheek wur) met formaten die afwijken van A4, zoals tekeningen, calques, collages en maquettes. Door de geringe bekendheid wordt er bij archiefplichtige instellingen niet altijd gedacht aan het archiveren van materiaal dat afkomstig is van bijvoorbeeld tekenkamers.

Een recent probleem is het bewaren en toegankelijk houden van digitale bestanden, zowel in tekst als in beeld. In de archiefwereld wordt momenteel gezocht naar een oplossing voor het archiveren van de snel veranderende technieken. Verschillende landschapsarchitecten 'archiveren' nu met behulp van GIS. Omdat deze werkwijze zich nog in een experimenteel stadium bevindt buigt een landelijke werkgroep, gedirigeerd vanuit de centrale DLG in Utrecht, zich over de toepassing van GIS voor archivering. Om grotere bekendheid te geven aan de mogelijkheden van de archivering van materiaal dat betrekking heeft op het (ontwerpen) van het landschap zou er een 'loket' gecreëerd moeten worden dat bestaat uit personen die samen een breed terrein dekken (ontwerp, archivering en onderzoek) en dat kan doorverwijzen naar geschikte bewaarders.

PAPER AND LANDSCAPE

ARCHIVES ON LANDSCAPE ARCHITECTURE

Archives on landscape architecture are preserved in an inconsistent way. Reasons are a lack of clear definitions in the Archive-law (Archiefwet) and criteria for selection. A more practical problem is the variety of materials and measurements which require specific technical conditions.

The main problem is the unfamiliarity of designers and archivists with each other: the first do not know the formal ways to preserve their designs and the latter have little idea of their existence. Good communication is a first step to a solution of this question.

NOTEN

- 1 Het onderzoek werd in opdracht van het Expertisecentrum LNV uitgevoerd door de Stichting Architectuurgeschiedenis VU (SAG). Uitvoerders waren Gerrie Andela, Mireille Dosker, Nicole van Hamond en Dorine van Hoogstraten.
- 2 Onderzocht zijn het ministerie van LNV en zijn voorgangers, de ministeries van Ocnw, v&w en vrom, belangrijke bewaarders van overheidsarchieven (het Rijksarchief en de provinciale archieven) en de twee voornaamste instituten op het gebied van tuin- en landschapsarchitectuur (het Nederlands Architectuurinstituut en de afdeling Speciale Collecties van de bibliotheek van Wageningen UR).
- 3 De 'gespecialiseerde' instellingen zijn het NAI en bibliotheek wur.
- 4 Een voorbeeld hiervan is de selectie van de archieven van de stadsvernieuwing bij de Gemeente Rotterdam, die is uitgevoerd door de historicus Jan van den Noort (2000).

LITERATUUR

- HAMOND, N. VAN, I. VAN HELLEMONT EN K. BOSMA (I.V.). Papier en landschap, bewaren en vernietigen. Archivering tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland. Rapport van het EC-LNV
- VAN DEN NOORT, J. (2000). Creatieve alternatieven voor de vertrouwde methodes van gisteren. Grote archieven deskundig geselecteerd en eenvoudig digitaal toegankelijk. *Archievenblad* 104, 10, pp. 32-35.